

STREDOVEKÁ LITERATÚRA (5. – 15. STOR.)

SPOLOČENSKÝ A HISTORICKÝ KONTEXT

- Stredoveká kultúra sa rodila v čase vzniku ranofeudálnych európskych štátov
- V našej blízkosti existovali tri veľké politické a kultúrne centrá stredoveku:
- **latinský kresťanský Západ** (Franská ríša a neskôr Nemecko a Francúzsko)
- **ortodoxný Východ** (Byzantská ríša a Kyjevská Rus – krajiny od rozkolu cirkvi v roku 1054 vyznávali pravoslávie)
- **Arabská ríša** – krajiny vyznávajúce moslimské náboženstvo

• ZNAKY STREDOVEKEJ LITERATÚRY

- Dominuje latinské heslo: **ora et labora – modli sa a pracuj**,
- Orientácia na nadpozemský život, transcendentálne poňatie sveta a života,
- Biblia sa stala vzorom pre morálku, myslenie, literatúru
- cieľom literatúry je poučovať, dojímať a vychovávať (univerzálnosť)
- zdôrazňuje sa poslušnosť, oddanosť Bohu alebo panovníkovi,

• STREDOVEKÁ LITERATÚRA A UMENIE – ZNAKY:

- Predstava o **nemenných pravidlách krásy, o ustálenosti umeleckých postupov a používaných prostriedkov**,
- **nenachádzame psychologické motivovanie deja**, zobrazovanie príčin konania postáv,
- napodobňovanie Biblie v obsahu i forme, hojné **citovanie, imitácia** – postup pri písaní, keď sa preberajú celé časti, obrazy, prechádzajú z diela do diela, nechápe sa to ako napodobňovanie, **parafrázovanie** (obmieňanie známeho textu,)
- častým opakovaním sa stali **topickými** - ošúchanými, zaužívanými
- **alegória a symbolika** (3,7,9, zvierat – baránok, holubica, líška a pod.),
- **idealizované typizovanie** – postup pri zobrazovaní postáv, keď sa nezdôrazňujú individuálne, konkrétne, zmyslové vlastnosti, ale všeobecné, tým sa vytvorí **idealizovaný typ, ktorý má tradičné a ustálené vlastnosti**.
- básnický štýl charakterizovala **ornamentálnosť** (ozdobnosť) a rétorický štýl,
- pomáhala v tom **amplifikácia a kumulácia** (rozširovanie a hromadenie) trópopov a figúr,
- **veľkoleposť štýlu sa trojstupňovo merala podľa významu osoby** (nízky pôvod – obyčajný, nízky štýl, stredný pôvod – vznešený štýl, urodzená, vysoká vrstva – zrétorizovaný, vznešený štýl,
- synkretizmus druhov a žánrov t.j. kríženie lyriky s epikou, krásnej a vecnej literatúry.
- literatúra bola šírená hlasným prednesom, pre ľahšie zapamätanie bola veršovaná a sprevádzaná hrou na strunový nástroj,
- po hradoch a zámkoch putovali tzv. trubadúri(fr.) /niekde nazývaní aj minnesangri (nem,) a igríci, gusľari(rus.).
- Anonymita a kolektívnosť diel

Je ťažké určiť, do ktorej národnej literatúry text patrí, diela sa písali v latinčine (až do 19.stor. to bol jazyk vzdelancov) až neskôr v národných jazykoch

Stredovekú literatúru delíme na:

- a) duchovnú (náboženskú)
- b) svetskú

Hrdina stredovekej literatúry:

- a) náboženská literatúra – svätec, mních pustovník
- b) svetská literatúra – rytier, kráľ, vojvodca

Svätec, mních pustovník - spočiatku pohan, neskôr ho nejaký jav privedie ku kresťanstvu, žije asketicky – cvičí sa v odriekaní a cnostiach, aby dosiahol vnútornú dokonalosť), oddaný Bohu, nepodlieha mámeniu zvodov, vždy odolá zlu a po smrti robí zázračné skutky

Rytier, kráľ, vojvodca - Čestný, oddaný kráľovi i Bohu, verný svojej dáme, ľudské vlastnosti rytiera neboli podstatné

Dielo: Pieseň o Rolandovi, Pieseň o Nibelungoch, Pieseň o Cidovi, Tristan a Izolda

A: Náboženská literatúra - žánre:

- a) duchovná lyrika – modlitba, duchovné piesne, žalmy, hymny
- b) duchovná epika – legendy, hagiografie (životopisy svätých), exemplá (krátke rozprávania o kladných al. záporných vlastnostiach človeka)
- c) duchovná dráma – biblické hry (mystériá)

B: Svetská literatúra - žánre:

- a) svetská lyrika – dvorská, ľúbostná
- b) svetská epika – hrdinské, rytierske, zvieracie eposy; cestopisy, listy, komické poviedky vo veršoch, kalendáre, kroniky
- c) svetská dráma - frašky

SVETSKÁ EURÓPSKA LITERATÚRA

1. Feudálna - príbehy s črtami dobrodružstva

hlavná postava: rytier, bojovník

žáner: **hrdinské eposy a rytierske piesne**

Francúzsko: Pieseň o Rolandovi, Tristan a Izolda (ľúbostný motív)

Nemecko: Pieseň o Nibelungoch

Rusko: Slovo o pluku Igorovom

Španielsko: Pieseň o Cidovi

2. Mestská - zábavná funkcia, zobrazovala každodenný život, kritika spoločnosti

Fabliaux (**fablió**) – fr. – veršované poviedky, zosmiešňovali hlúposť a zbabelosť feudálov, spupnosť a panovačnosť kňazov

STREDOVEKÁ LITERATÚRA NA ÚZEMÍ SLOVENSKA

1. Staroslovienske obdobie (9. – 10. stor.)

- veľkomoravské literárne dedičstvo,

2. Obdobie latinskej literárnej kultúry (11. stor. – 15. stor.)

- uhorské literárne dedičstvo

Veľkomoravské obdobie

- Vplyv Východofranskej ríše na Veľkú Moravu (franskí kňazi)
- Rastislav žiada byzantského cisára Michala III. o vierozvestcov
- 863 – Michal III. posielal bratov zo Solúna (dnes Thessaloniké) Konštantína a Metoda
- **Staroslovienčina** sa stáva prvým spisovným jazykom Slovanov
- **Hlaholika** – prvé písmo Slovanov, zložil ho Konštantín na základe malých písmen gréckej abecedy
- 867 – Konštantín a Metod v Ríme obhajujú staroslovienčinu ako ďalší náboženský a obradný jazyk (oproti latinčine, hebrejčine a gréčtine – trojjazyčníci).
- Pápež Hadrián II. bohoslužobné obrady v staroslovienčine a preklady bohoslužobných kníh schvaľuje.
- **! Staroslovienčina, latinčina, hebrejčina a gréčtina v tej dobe jediné jazyky, v ktorých bolo možno viesť omše a čítať Bibliu!!!**
- Konštantín v Ríme vstupuje do kláštora, prijíma rehoľné meno Cyril a v r. 869 umiera
- Metod franskými kňazmi odvečený do Bavorska a takmer tri roky tam väzený, oslobodený až zásahom pápeža
- 880 – aj pápež Ján VIII. potvrdil starosloviensky jazyk ako bohoslužobný
- 885 – Metod umiera, nástupcom Gorazd,
- pápež Štefan V. zakazuje staroslovienčinu v kostoloch, staroslovienski kňazi vyhnaní z Veľkej Moravy,
- vracia sa latinská liturgia a franskí kňazi.
- Slovienski kňazi odchádzajú do Bulharska a na základe veľkých písmen gréckej abecedy zostavujú CYRILIKU, neskôr sa z nej vyvinula AZBUKA.

PÔVODNÁ A PREKLADOVÁ LITERATÚRA

- Diela: Konštantín – **Proglas** (prvé autorské dielo v staroslovienčine, veršovaný úvod k prekladu evanjelií)
- Metod – preklad Starého zákona
- Konštantín a Metod – Súdny zákonník pre svetských ľudí, preklad Nového zákona, misála, breviára a žaltára
- Kliment – **Život svätého Konštantína**
- Gorazd – **Život svätého Metoda** obe: Moravsko-panónske legendy
- mních Chrabr – O písmenách, Život Naumov

OBDOBIE PO ROZPADE VEĽKEJ MORAVY (10. ST.)

Obsadzovanie území Veľkej Moravy maďarskými kočovnými kmeňmi, vznik uhorského kráľovstva

- Latinčina nielen náboženským ale aj úradným, vzdelávacím umeleckým jazykom (až do 15. storočia!) – preto aj všetky diela vtedajšej literatúry v latinčine!!!
- **biskup Maurus - Legenda o sv. Svoradovi a Benediktovi**
- **Anonymova kronika – Činy Uhrov**
- **Kronika Šimona z Kézy**

- **3 legendy o svätom Štefanovi**
- Ľudová tvorba – iba tá bola v Uhorsku v národných jazykoch, rozširovala sa len ústnym podaním.
- Prvá slovenská rozprávka – **O dvanástich mesiačikoch**. Vznikajú najmä báje (aj o slovanských bohoch), legendové rozprávky (s postavami z Biblie) a miestne povesti, ale aj príslovia, porekadlá, pranostiky.

STREDOVEKÁ EPIKA – ŽÁNRE

Legenda

- hlavná postava svätec, ktorý pre vieru podstupuje mučenícky život – askézu, utrpenie sebatrýzeň,
- svätec má ideálne vlastnosti,
- obrátenie sa hlavnej postavy z pohanstva na vieru,
- miešanie zázračných prvkov s bibliografickými údajmi a historickými faktami,
- citácie z Biblie,
- určené na čítanie pred publikom,
- cirkev strážila obsah i formu legend,
- nekanonizované (cirkvou neschválené) legendy sa nazývajú **apokryfy**.

Exemplum

Bežnému človeku malo počas kázne prostredníctvom svetského príbehu sprostredkovať abstraktné pojmy ako spravodlivosť, vernosť, poctivosť, vďačnosť, lakomstvo.

- krátky príbeh (bájka, anekdota, poviedka, povest'), ktorý má nabádať ku kresťanským cnostiam, k mravnosti, k úcte k zákonom, k nadriadeným
- využívalo sa počas kázne, plnilo aj zábavnú funkciu

Kronika

- - Žáner svetskej šľachtickej literatúry
- Zaznamenáva historické udalosti pre budúce generácie, oslavu panovníka apod.
- Autor sleduje chronologický sled udalostí
- Často sa udalosti skresľovali

Anonymus – cirkevný úradník za vlády uhorského kráľa Belu III. (12. – 13. stor.) od neho pochádza najstaršia kronika **Anonymova kronika**.

Stredoveký hrdinský/rytiersky epos

- oslavuje ideálneho stredovekého rytiera, šľachtica a jeho cnosti, ku ktorým patrí oddanosť kráľovi, šírenie kresťanskej viery, boj proti pohanom, úcta k urodzenej žene, povinnosť ochraňovať slabých,

– často sa nazýva hrdinskou piesňou – spievaná báseň o hrdinských činoch, vo Francúzsku známa ako chanson de geste (šansondžest)

Hymnus/chválospev – úvahová/reflexívna lyrika (Proglas)

Vagantská báseň – ľudová lyrika

- anonymná príležitostná poézia, ktorú tvorili študenti - klerici (najvzdelanejšia časť stredovekej spoločnosti od 12.stor.) alebo potulní študenti – vaganti, ktorí počas štúdia prechádzali z univerzity na univerzitu
- Básne mali satirický, parodický charakter, častými témami bola láska, alkohol, záhaľka, vyzdvihovanie študentského stavu

Najznámejšia študentská žartovná pieseň je Gaudeamus igitur

Villonská balada – báseň s pochmúrny dejom, tragickým koncom, trojstupňovou gradáciou

- F. Villon je v svojich baladách raz moralistom, raz posmeškárom, raz alkoholikom

Dvorná/kurtoázna lyrika - bola písaná na objednávku pre dámu srdca šľachtica alebo kráľa

- Prednášali ju trubadúri v sídlach šľachticov za sprievodu hudobného nástroja

Modlitba – môže mať podobu prosby, poďakovania, vzývania, príhovoru, oslavného textu

Otčenáš(lat. Pater noster – Modlitba Pána), ktorú podľa Biblie naučil Ježiš svojich učeníkov, patrí medzi najrozšírenejšie modlitby

SLOVENSKÁ STREDOVEKÁ LITERATÚRA

Konštantín napísal veršovaný Proglas (Predslov k svätému Evanjeliu). Oslavuje v ňom slovanský preklad Písma a vyzdvihuje domáci jazyk ako základ knižnej vzdelanosti, pretože aby bol človek duchovne živým, musí získať vzdelanie :

„A ešte väčšmi od človeka z kameňa je mŕtva duša, každá duša bez písmen.“

Proglas je vôbec prvá slovanská báseň, s obrazným štýlom, popretkávaná biblickými citátmi. Idea Proglasu:

„Chcem radšej iba päť slovo povedať, rozumom prostým chcem tých päť slovo vyriešiť, aby aj bratia všetko porozumeli, než nezrozumiteľných slovo riešiť tisíce.“

Forma Proglasu:

Proglas obsahuje 110 12-slabičných veršov bez rýmu. Bohato využíva výrazové prostriedky stredovekej poézie. V stredovekej literatúre je zreteľný **synkretizmus** - splývanie umeleckej a náučnej literatúry.

Z umeleckých prostriedkov tu nachádzame:

Anafora - verše kde sa slová na začiatku verša opakujú

„Slovo, čo hladné ľudské duše nakrími
Slovo, čo um aj srdce tvoje posilní
Slovo, čo boha poznávať ťa pripraví.“

Epifora - opakovanie slov na konci veršov

„...človeka činia akoby bol z kameňa.
A ešte väčšmi od človeka z kameňa,..."

Epanastrofa - opakovanie slov na konci jedného verša a opakovanie druhého na začiatku

„... uzrieť, a všetci po radosti túžiaci,
túžiaci temno hriechu navždy zapudiť.“

Epizeuxa - v jednom verši dvakrát tie isté slová

„...je mŕtva duša každá duša bez písmen..."

Inverzia - prevrátený slovosled

„...znamenitú vám teraz radu povieme..."

Popri anafore, metafore, personifikácii, prirovnania využíva **amplifikáciu**, čo je širšie vysvetlenie pojmu, **kumuláciu**, čo je hromadenie výrazov, **parafrázované citáty**...

- Kumuluje výrazy na lepšie vyjadrenie cieľa, ale zároveň graduje význam jednotlivých výrazov (klímax- gradovanie, stupňovanie)
- Cituje slová svätého Pavla, evanjelistov Matúša, Marka, Lukáša, Jána; využíva podobenstvo
- Prirovnanie - „...kto z vás nevie, že táto pravda pravá ako semä padajúce na pole..."
- Básnická otázka „Alebo nozdry, ak necítia vôňu kvetín akože pochopia zázrak Boží?"
- Oslovenie „...čujte, Slovania, čujže, všetok ľud slovanský.“

Metod je autorom niekoľkých cirkevných spisov.

K najvýznamnejším veľkomoravským pamiatkam patria Pochvala Cyrilovi Filozofovi, Pochvalné slovo na Cyrila a Metoda, Život Konštantínov. Tieto diela napísal pravdepodobne Konštantínov a Metodov žiak **Kliment**, ktorý musel odísť pred prenasledovaním z Veľkej Moravy a uchýlil sa do Macedónie.

Ďalšou významnou veľkomoravskou pamiatkou sú Moravsko-panónske legendy. Tvorila ich Život sv. Konštantína (autor **Kliment**) a Život sv. Metoda (autor pravdepodobne **Gorazd**). Legenda je stredoveký prozaický alebo básnický útvar zobrazujúci život svätcov; využíva sa tu idealizovaná charakteristika, citácie a exemplá. Moravsko-panónske legendy predstavujú umeleckú prózu a historický dokument. Nie sú to pravé legendy - autori sa pridŕžajú konkrétnych faktov a udalostí; Konštantína a Metoda neidealizujú ako svätcov, zázraky a vnuknutia sú vzácne. Napr. Konštantín z vôle Boha vytvorí slovanské písmo, Metod vyslovuje proroctvá.

Život sv. Konštantína sa skladá z 18 kapitol. Opisuje jeho detstvo, štúdium, nadanie, múdrosť, súcit s trpiacimi. Autor sa sústreďuje na predmoravskú činnosť a obhajobu staroslovienčiny v Benátkach pred pápežským dvorom citátom podľa sv. Matúša („Či neprichádza dážd’...“). Autor nezobrazuje len náboženské a jazykové problémy, ale všima si aj spoločenskú situáciu na Veľkej Morave. Legenda je napísaná prózou, vznešeným rétorickým štýlom. Obsahuje rečnícke otázky, prirovnania, kontrasty, ale aj dramatické dialógy, biblické citáty a podobenstvá. Konštantín sa narodil v Solúne ako najmladší zo siedmich detí (2. kapitola). Raz sa mu prisní sen – má si vybrať svoju nevestu, vyberie si Sofiu = múdrosť (3. kapitola). Rastislav posla posolstvo, kde žiada o vierozvestov a Konštantínovi sa zjaví Boh. Vyslišajúci modlitby svojich služobníkov, ihneď zložil písmená a začal písať slová evanjeliá:

„Na počiatku bolo slovo
a slovo bolo u boha
a boh bol slovo.“ (14. kapitola)

Neskôr musel staroslovienčinu obhajovať pred trojjazyčníkmi (16. kapitola).

Život sv. Metoda sa skladá zo 17 kapitol. Je kratší ako Život sv. Konštantína, epickejší, vecnejší, menej legendový. Autor sa nevenuje veľmi Metodovej mladosti, ale hlavne jeho činnosti na Veľkej Morave. Metodov život bol až 20 rokov spätý s Veľkou Moravou a s jeho osobou je spätý aj vznik samostatnej cirkevnej provincie na našom území. Legenda obsahuje aj historické dokumenty o schválení slovanskej liturgie a vymenovaní Metoda za arcibiskupa. Štýl legendy je jednoduchší, i keď obsahuje mnohé básnické figúry a trópy; hoci je to legenda niet v nej prvkov zázračnosti. Zachytáva posledné slová Konštantína svojmu bratovi (7. kapitola), neskôr Metodove spory s franskými kňazmi a jeho väznenie v Bavorsku (9. kapitola). Za osem mesiacov Metod preložil z gréčtiny celé Písmo okrem kníh Machabejcov (15. kapitola). Napokon Metod zomiera (17. kapitola) a ustanovuje za svojho nástupcu Gorazda. Pochovaný je v katedrálnom chráme, kam ho odprevádza celý národ, lebo „pre všetkých stal sa všetkým, aby všetkých získal“.

Staroslovienska literatúra nezanikla ani po odchode Metodových žiakov z Veľkej Moravy. Jeho nasledovníci, pôsobiaci v Bulharsku, vytvorili diela O písmenách (mních **Chrabr**) a Život Naumov (biografická próza).

Starosloviensky jazyk mal vysokú gramatickú, syntaktickú i štylistickú úroveň a vyrovnal sa latinčine i gréčtine.

Veľkomoravská a cyrilometodská tradícia zohrala v živote nášho národa veľkú úlohu. Pozornosť sa jej venovala najmä po 17. storočí, keď sa začal formovať slovenský národ. O históriu Veľkej Moravy sa zaujímali historici (J. B. Magin), o domáci jazyk jazykovedci (A. Bernolák). V období národného obrodnenia sa táto tradícia uplatňovala aj v umeleckej literatúre (J. Hollý, J. Kollár, Ľ. Štúr, J. M. Hurban).